

KİTAP İNCELEMESİ/BOOK REVIEW

**SİYAH ÖFKE: ORTAÇAĞ İSLÂM DÜNYASINDA ZENCİ KÖLELERİN İSYANI
(869-883)**

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ

(Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, 2021, 318 sayfa, ISBN: 9786051960272)

**BLACK ANGER: THE REBELLION OF NEGRO SLAVES IN THE MEDIEVAL
ISLAMIC WORLD (869-883)**

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ

(Konya: Çizgi Kitabevi Publications, 3rd, 2021, 318 pages, ISBN: 9786051960272)

Uzman Mehmet DERİ¹

ÖZET

Abbasîler döneminde, miladi 869-883 arasında gerçekleşen ve Şii lider Ali b. Muhammed'in başını çektiği 'zenci isyanı' üzerine Prof. Dr. Mustafa Demirci'nin kaleme almış olduğu "Siyah Öfke: Ortaçağ İslâm Dünyasında Zenci Kölelerin İsyanı (869-883)" başlıklı monografi çalışması; hem konusu hem de yazarın meseleyi ele alış tarzı ve bakış açısı bakımından önemli çalışmaların başında gelmektedir. Konuyla ilgili temel kaynaklar ve modern araştırmalar kullanılarak zengin bir akademik literatürle hazırlanmış olan çalışmada; olayın gerçekleştiği coğrafya, isyanın sebepleri ve yaygınlaşması, isyanı bastırmak için yapılan savaşlar ve savaş teknikleri, isyanın geride bıraktığı hasarın kısa ve uzun vadeli etkileri gibi konular kronolojik sıraya göre akademik bir perspektiften ele alınmıştır. Zenci ayaklanması, aslen beyaz ırktan olan ve Hz. Ali'nin soyundan geldiğini öne süren Ali b. Muhammed'in (ö. 883), Basra ve çevresindeki büyük çiftliklerde zor şartlar altında çalışan zenci köleleri organize etmesi sonucu 869'da Basra bataklıklarında başlamış ve isyan kısa sürede büyüyerek yayılmıştır. İsyanı bastırmakla görevlendirilen Abbasî Halifesi Mu'temid Alallâh'ın (843-892) kardeşi Muvaffâk Billâh (843-891), çetin mücadelelerden sonra âsilere karşı galip gelmiş, isyanın lideri Ali b. Muhammed'in 883 yılında öldürülmesiyle isyan sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Abbasîler, Ali bin Muhammed, Zenci, İsyân, Köle.

¹ Editör-Yazar, ORCID ID: 0000-0002-2287-9330, mehmet.deri@gmail.com

Kitap İncelemesi/Book Review, Geliş Tarihi/Received: 13/09/2023–Kabul Tarihi/Accepted: 18/10/2023

ABSTRACT

During the Abbasid period, Prof. Dr. Mustafa Demirci's monograph on the 'black rebellion' that took place between 869-883 A.D. and was led by the Shiite leader Ali b. Muhammad, titled "Black Rage: The Rebellion of Negro Slaves in the Medieval Islamic World (869-883)" by Prof. Dr. Mustafa Demirci is one of the most important studies both in terms of its subject matter and the author's approach and perspective on the subject. The study, which was prepared with a rich academic literature using basic sources and modern research on the subject, deals with issues such as the geography of the event, the causes and spread of the rebellion, the wars and warfare techniques to suppress the rebellion, the short and long-term effects of the damage left behind by the rebellion from an academic perspective in chronological order. The Negro rebellion started in the marshes of Basra in 869 as a result of Ali b. Muhammad (d. 883), who was originally white and claimed to be a descendant of the Prophet Ali (d. 883), organizing black slaves working under difficult conditions in the large farms in and around Basra, and the rebellion grew and spread in a short time. Muwaffak Billah (843-891), the brother of the Abbasid Caliph Mu'tamid Alallah'ın (843-892), who was assigned to suppress the rebellion, was victorious against the rebels after tough struggles, and the rebellion ended with the killing of the leader of the rebellion, Ali b. Muhammad, in 883.

Keywords: Abbasids, Ali ibn Muhammad, Negro, Rebellion, Slave.

Tarihin herhangi bir döneminde ortaya çıkan büyük çaplı sosyal bir hareketin ya da isyanın incelenmesi, o devirde toplumda var olan ayrışmalar ve bunların kendi içinde meydana getirdiği gerilimleri ve bunalımları tespit etme imkânı verir. Bu tür olaylar genellikle ani ve fevri birtakım gelişmelerden ziyade, zaman içinde toplumsal tabakalar ve bloklar arasındaki sürtüşmelerden kaynaklanan enerjinin, dayanılmaz hale gelerek açığa çıkmasına benzer. Aslında meydana gelen sarsıntı sadece bir yüzey sarsıntısından ibaret değil, toplumun çok daha derinlerinde yatan ve çoğu zaman uzun bir zamandan beri devam edip gelen rahatsızlıkların ve sıkıntıların ürettiği gerilimin dışı vurumudur. Bu bakımdan bu tür büyük sosyal hareketleri ve isyanları incelemek ve onun sebeplerine inmek, isyanın çıktığı toplumun yapısal analizini yapma imkânı verir. Bu sebeple bu türden isyanları incelerken, öncelikle çıktığı coğrafyanın tabii, beşerî, iktisadî özelliklerini, yakın ve orta vadede oluşmuş tarihî yapılarını, ait olduğu toplum içindeki temel ayrışmalarını, içinden geçilen süreci, bu sürecin nereye doğru evrildiğini, bunu kontrol eden dinamikleri mutlaka göz önünde bulundurarak incelemek gerekir.

Abbasiler döneminde genel olarak Bağdat'ta, özel olarak ise ilk etapta Basra, Samarra, Ahvaz gibi bölgelerde meydana gelen zenci isyanının ortaya çıkışı insan gücüne duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Bu dönemde Basra ve çevresinde çiftliklerde, tarlalarda, tuzlalarda ve diğer ağır işlerde, Zengibar, Sudan, Mombasa (Kenya), Mozambik (Somali), Madagaskar, Habeşistan, Liberya gibi yerlerden getirilen çok sayıda zenci köle çalıştırılıyordu. Son derece kötü hayat şartları içinde çalışan zenciler, istismara müsait durumda idiler.

Zenci isyanı, aslen beyaz ırktan olan ve Hz. Ali'nin soyundan geldiğini iddia eden Ali b. Muhammed öncülüğünde vukû bulmuştur. Aslen zenci olmayan birinin zenci ayaklanmasında başat rol oynaması hem tarihsellik bağlamında toplum içi güç mücadelesine en güzel örnek, hem de dönemin Bağdat kozmopolitliğinde Afrika etnik grubunun bu güç mücadelesindeki edilgen rolünü anlamak açısından oldukça önemlidir.

İsyan; İslâm Tarihinde ortaya çıkmış olan isyanlar ve sosyal hareketler arasında, gerek destek gördüğü sosyal tabanı, gerek onu ortaya çıkaran şartlar, gerekse örgütlenme biçimiyle, birçok bakımdan istisna teşkil eder. Geniş kitleleri ilgilendiren bir sosyal hareket olmasına rağmen, Karmâtiler ve Bâbekiyye'de olduğu gibi bir sosyal programı yoktur. Bu hareket, ağır şartlar altında çalıştırılan zenci kölelerin hürriyet arzusuyla, zenci lideri Ali b. Muhammed'in iktidar hırsı ve maceraperestliğinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Roma'daki Eunus ve Spartaküs tipi kölelere dayalı, siyasî ve sosyal çalkantıların dışı vurduğu bir sosyal patlamadır; dinî içerikli bir isyan değildir. Zenci liderinin Şîlik ve Hâricilikle ilgili iddia ve söylemleri, sonuçta dogmatik ve pragmatik bir manevradan ibaret kalmıştır. Ne sahicidir, ne de isyana katılanlar tarafından ortak benimsenen bir anlayışı temsil eder.

İncelenecek eser; giriş, dört bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır:

Giriş kısmında (s. 1-32); araştırmanın amacı, önemi, gerekçesi, takip edilen metot ve kullanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmiş; ayrıca zenci isyanı öncesi Abbasî Devletinin durumuna değinilmiştir.

Birinci Bölümde (s. 33-88); "*İsyanın Sebepleri ve Kökleri*" başlığı ile öncelikli olarak isyanın çıktığı coğrafya, bataklık bölgenin tabii özellikleri, bu tabii özelliklerin verdiği iktisadî imkânlar, bu imkânların meydana getirdiği sosyal gruplar ve yapılar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Emevîler döneminde Basra yakınlarında bataklığın kurutulmasıyla oluşturulan büyük çiftliklerin ortaya çıkışına işaret edilmiş, sonrasında ise Abbasîler dönemi ile birlikte ticarî sermayenin de bölgede toprağa yönelmesine bağlı olarak ticarî amaçlı çiftliklerin kuruluşu ve bu çiftliklerde ihtiyaç duyulan iş gücünü karşılamak için kölelerin bölgeye getirilmesi ve istihdam edilmeleri incelenmektedir. Yine bu bölümde, isyana giden sürecin altyapısı ve isyanla ilgili belli başlı kilometre taşlarına da değinilmiştir.

İkinci Bölümde (s. 89-166); "*İsyanın Başlaması ve En Parlak Yılları*" başlığı altında, isyanın lideri Ali b. Muhammed'in hayatı hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, kendisini böyle bir isyana sürükleyen gelişmeleri, isyanın hemen öncesinde Abbasîlerin içinden geçtiği süreçle bağlantılı bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ardından Ali b. Muhammed'in Bahreyn'e gidişi, buradaki ilk teşebbüslerinden, isyanı fiilen başlattığı zamana kadarki geçen beş yıllık süre içinde yaşanan olaylar ele alınmıştır. Daha sonra isyanın fiilen başlaması, isyancıların güçlenmesi ve Abbasîler karşısında yenilmez bir güç haline gelerek aşağı Irak şehirlerini tahrip etmeleri kronolojik bir sıraya göre incelenmiştir.

Üçüncü Bölüm (s. 167-222); "*İsyanın Bastırılması*" başlığını taşımakta olup bu bölümde, isyanın bastırılması ile ilgili kaynakların verdiği detaylı bilgiler, özet bir şekilde anlatılmıştır. Zencilerin kurduğu şehirlerin, Abbasîler tarafından kuşatılmasıyla başlayan ve dört yıl süren çetin bir mücadelenin tasvirî bir anlatımı yapılmıştır.

Muvaffak-Billâh komutasındaki Abbasî ordusu, iyi bir strateji izleyerek isyancı zencilerin kurmuş olduğu Muhtâre adlı başkentte âsileri kuşatmış, meydana gelen şiddetli çatışmalardan sonra şehrin düşürülmesi ve zenci lideri Ali b. Muhammed'in öldürülmesiyle isyanın son bulduğu âna kadarki geçen süre -üç yıl- içinde yaşanan hâdiseler anlatılmıştır. Yine bu bölümde, yaşanan olayların canlı tasvirleriyle bir anlamda okuyucuyu o devrin şartları içine çekerek olaylara tarihin içinden bakma imkânı verilmektedir.

Dördüncü Bölümde (s. 223-276); “Zenci İsyanının Teşkilat Yapısı ve Etkileri” başlığı ile isyancıların iç düzenleri ve teşkilat yapılarıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Bu bölümde zenci liderinin fikirleri, programı ve mezhebî görüşleri ele alınarak Şiilik ve Hâricilik karışımı fikirleri öne süren zencilerin gerçek inancının ne olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra isyancıların siyasî, askerî ve idarî teşkilatları ile bu alanda kendilerine ait hususiyetleri araştırılmıştır. İsyancıların iktisadî kaynakları; bedeviler, köylüler ve tüccarlar gibi diğer sosyal gruplarla kurmuş oldukları ekonomik ilişkiler incelenmiştir. Bu bölümde ele alınan diğer bir konu ise isyanın etkileri meselesidir. Zenci isyanının dağılma sürecine girmiş olan Abbasîleri nasıl etkilediği, merkezî otoritesindeki zaafiyet belirtileri, iktisadî ve mâlî yapısındaki daralmanın bu isyanla ilişkisi sorgulanmıştır. Ayrıca isyan süresince öldürülen ya da yerini terk eden insan sayısına ve bunun sosyal-iktisadî etkilerine dikkat çekilerek incelenmiştir. Yine bu bağlamda, zenci isyanının son yıllarında aynı bölgede ortaya çıkan Karmatiler ile zencilerin ilişkisine dair tartışmalar gündeme getirilerek, zencilerin Karmatilerin çıkışındaki rolü sorgulanmıştır.

Çalışmanın sonuç (s. 277-280) kısmında ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak çalışmaya son verilmiştir.

Netice itibariyle çalışma; zengin bir akademik literatür kullanılarak hazırlanmış olması, alanında yapılan ilk çalışmalardan olması, konuların bütüncül ve sistematik bir şekilde ele alınması, yazarın konuyla ilgili özgün değerlendirmeleri, kendi alanında daha sonra yapılacak akademik araştırmalar için ciddi bir birikim ve literatür katkısı sunması nedeniyle konuya ilgi duyan akademisyenler ve araştırmacılar için önemli bir başvuru niteliği taşımaktadır. Ayrıca çalışma; olayların ele alınış biçimi, kronolojik sıralamasının düzenliliği, olaylarda yer alan kişi, çevre (mekân) gibi unsurların adeta canlı bir tasvirinin yapıyor olması açısından da önem taşımaktadır.